

دانشگاه هنر اصفهان
دانشکده هنر ادیان و تمدن‌ها
گروه پژوهش هنر

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته پژوهش هنر

نشانه‌شناسی باغ ایرانی (با تأکید بر باغ فین کاشان)

استاد راهنما:

دکتر بهمن نامور مطلق

استاد مشاور:

دکتر پروین پرتوی

پژوهشگر:

سمیه ادیب نیشابوری

شهریورماه ۱۳۹۱

اظهارنامه‌ی دانشجو

اینجانب سمیه ادیب نیشابوری دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته پژوهش هنر گروه پژوهش هنر دانشکده هنر ادیان و تمدن‌ها دانشگاه هنر اصفهان به شماره‌ی دانشجویی ۸۸۱۱۵۰۳۱۰۱ گواهی می‌نمایم که تحقیقات ارائه شده در این پایان‌نامه با عنوان نشانه‌شناسی باغ ایرانی (با تأکید بر باغ فین کاشان) توسط شخص اینجانب انجام شده و صحت و اصالت مطالب نگارش شده مورد تأیید می‌باشد و در موارد استفاده از کار دیگر محققان به مرجع مورد استفاده اشاره شده است. همچنین گواهی می‌نمایم که مطالب مندرج در پایان‌نامه تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب یا فرد دیگری ارائه نشده است و در تدوین متن پایان‌نامه چارچوب مصوب دانشگاه را به‌طور کامل رعایت کرده‌ام.

امضاء دانشجو:

تاریخ:

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق، همچنین چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و اقتباس از این پایان نامه کارشناسی ارشد، برای دانشگاه هنر اصفهان محفوظ است. نقل مطالب با ذکر منبع بلامانع است.

باسپاس از خانواده، اساتید و دیگر بزرگوارانی که یاری رسان به انجام
رسیدن این پژوهش بودند به خصوص جناب آقای دکتر نامور مطلق و
سرکار خانم دکتر پرتوی که نظراتشان در تمام مراحل تحقیق راه‌کنشای
اینجانب بوده است.

تقدیم به همه ی دوستان اران، هنر؛

امید که درخور باشد.

چکیده:

باغ ایرانی مجموعه‌ای است پرداخته از ترکیب بناهای انسانی و طبیعت که توسط باغ‌ساز در چارچوب فرهنگ ارائه شده است. به عبارتی باغ را باید طبیعتی فرهنگ شده قلمداد کنیم که در آن عناصر طبیعی و مصنوع در یک مجموعه‌ی متنی به خوانش مخاطب در می‌آیند. در میان باغ‌های ایرانی که هم‌اکنون پابرجا هستند، باغ فین نمونه‌ی شاخصی است که با برخورداری از ساختار کامل هندسی و موقعیت خاص جغرافیایی - حضور در بافت کویری - افق معنایی وسیعی را به خود اختصاص داده است. با این همه کمتر اثری را می‌توان یافت که به گونه‌ای روش‌مند بررسی معنایی این باغ را مدنظر قرار داده باشد. از این رو در این مجال سعی شده تا با استفاده از روش نشانه‌شناسی - که روشی کارآمد برای خوانش متن‌های هنری به-شمار می‌رود - به بررسی ارتباط میان کالبد و معنای باغ پرداخته‌شود. البته ذکر این نکته ضروری است که نشانه‌شناسی خود شامل نگره‌ها و نظریات متعددی است که از آن میان، الگوی پیرس با توجه به کارایی و انطباق بیشتر آن با اهداف این پژوهش برگزیده شده و معانی اولیه و ضمنی با استفاده از سه‌گانه‌ی نشانه‌ای پیرس - نمود، موضوع و تفسیر - مورد بررسی قرار گرفته‌اند. به این ترتیب روش کلی تحقیق را باید از نوع روش‌های کیفی قلمداد نماییم.

از جمله مهم‌ترین نتایج این پژوهش را می‌توان تحلیل معنایی عناصر با استفاده از نمود، موضوع و تفسیر عنوان نمود. به این صورت که عواملی هم‌چون رنگ، فرم، تناسب، توازن، تنوع، توالی و تکرار در ادراک نشانه‌های حسی و در نتیجه دریافت اولیه حاصل از نمود باغ نقش اساسی دارند در حالیکه معانی ضمنی مرتبط با دریافت‌های وجوه شمایی و نمادین عناصر دلالتی باغ، در بازخوانی مصادیق و تأویل نشانه‌های آن نقش تعیین‌کننده‌تری دارند که البته ریشه این همه را باید در بافت فرهنگی مخاطب و مفاهیم درونی شده ذهن او برای تفسیر متن جست.

کلیدواژه: باغ ایرانی، باغ فین، نشانه‌شناسی، نشانه.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات تحقیق.....
۳	۱-۱- مقدمه.....
۳	۲-۱- بیان مسأله.....
۴	۳-۱- اهمیت و ضرورت موضوع پژوهش.....
۴	۴-۱- اهداف پژوهش.....
۴	۵-۱- چارچوب نظری پژوهش.....
۵	۶-۱- روش پژوهش.....
۵	۷-۱- قلمرو مکانی و زمانی پژوهش.....
۵	۸-۱- پیشینه‌ی تحقیق.....
۸	۹-۱- شرح واژه‌ها و اصطلاحات پژوهش.....
۹	فصل دوم: مبانی نظری نشانه‌شناسی.....
۱۱	۱-۲- ریشه‌های نشانه‌شناسی مدرن.....
۱۳	۲-۲- مؤلفه‌های اصلی در نشانه‌شناسی.....
۱۳	۱-۲-۲- نشانه.....
۱۳	۱-۱-۲-۲- اجزای نشانه.....
۱۵	۲-۱-۲-۲- وجوه نشانه‌ای.....
۱۸	۳-۱-۲-۲- کارکردهای نشانه.....
۲۰	۲-۲-۲- رمزگان.....

۲۲	..... متن ۳-۲-۲
۲۴	..... بافت ۴-۲-۲
۲۵	..... فرستنده ۵-۲-۲
۲۵	..... گیرنده (مخاطب) ۶-۲-۲
۲۶	..... معنا در نشانه‌شناسی ۳-۲-۲
۲۷	..... معنای صریح و معنای ضمنی ۱-۳-۲
۲۹	..... مناسبات هم‌نشینی و جانشینی ۲-۳-۲
۳۰	..... روابط هم‌زمانی و درزمانی ۳-۳-۲
۳۱	..... رویکردهای اصلی در نشانه‌شناسی ۴-۲-۲
۳۱	..... رویکرد ساختارگرا ۱-۴-۲
۳۳	..... رویکرد پس‌ساختارگرا ۲-۴-۲
۳۷	..... فصل سوم: باغ ایرانی
۳۹	..... واژه باغ در گذر زمان ۱-۳-۳
۴۰	..... چشم‌انداز تاریخی باغ ایرانی ۲-۳-۳
۴۰	..... دوران پیشاتاریخی ۱-۲-۳
۴۱	..... دوران تاریخی ۲-۲-۳
۴۱	..... باغ در ایران پیش از ورود اسلام ۱-۲-۳
۴۴	..... باغ در ایران پس از ورود اسلام ۲-۲-۳
۴۵	..... انواع باغ در ایران ۳-۳-۳
۴۶	..... باغ در مقیاس معماری ۱-۳-۳
۴۷	..... طرح باغ گسترده ۱-۱-۳-۳

۴۸	.....	۲-۱-۳-۳	طرح باغ حیاط
۴۹	.....	۲-۳-۲	باغ در مقیاس طبیعی
۴۹	.....	۳-۳-۳	باغ در مقیاس شهری
۵۰	.....	۴-۳	ساختار باغ ایرانی
۵۰	.....	۱-۴-۳	هندسه باغ
۵۱	.....	۲-۴-۳	عناصر باغ
۵۱	.....	۱-۲-۴-۳	عناصر طبیعی
۵۷	.....	۲-۲-۴-۳	عناصر معمارانه (مصنوع)
۶۲	.....	۳-۴-۳	نظام‌های کالبدی در باغ ایرانی
۶۲	.....	۱-۳-۴-۳	نظام کاشت
۶۶	.....	۲-۳-۴-۳	نظام آب
۷۰	.....	۳-۳-۴-۳	نظام استقرار ابنیه
۷۳	.....		فصل چهارم: باغ فین کاشان
۷۵	.....	۱-۴	موقعیت جغرافیایی باغ فین
۷۶	.....	۲-۴	باغ فین در گذرگاه تاریخ
۸۲	.....	۳-۴	ویژگی‌های ساختاری باغ فین
۸۲	.....	۱-۳-۴	عناصر معمارانه
۸۴	.....	۱-۱-۳-۴	عناصر کالبدی
۹۲	.....	۲-۱-۳-۴	عناصر فضایی
۹۷	.....	۲-۳-۴	نظام آب در باغ فین
۱۰۳	.....	۳-۳-۴	نظام گیاهی باغ فین

فصل پنجم: تحلیل نشانه‌شناختی باغ ایرانی	۱۰۹
۵-۱- تحلیل نشانه‌شناختی عناصر باغ ایرانی.....	۱۱۱
۵-۱-۱- عناصر طبیعی.....	۱۱۴
۵-۱-۱-۱- آب.....	۱۱۴
۵-۱-۱-۲- گیاه	۱۲۸
۵-۱-۱-۳- زمین	۱۴۱
۵-۱-۱-۴- آسمان	۱۴۶
۵-۱-۱-۵- نور	۱۴۸
۵-۱-۱-۶- هوا	۱۵۲
۵-۱-۱-۷- پرندگان	۱۵۴
۵-۲- عناصر مصنوع.....	۱۵۷
۵-۲-۱- دیوار	۱۵۷
۵-۲-۲- عمارت ورودی و سردر	۱۵۹
۵-۲-۳- کوشک	۱۶۱
۵-۲- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....	۱۶۴
پی‌نوشت.....	۱۶۷
منابع و مأخذ.....	۱۷۴
چکیده انگلیسی.....	۱۸۴

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۶	جدول (۱-۱): پیشینه‌ی تحقیق.....
۱۸	جدول (۱-۲): کارکردهای نشانه.....
۸۱	جدول (۱-۴): دوره‌های تاریخی باغ فین.....
۱۰۸	جدول (۲-۴): عناصر ساختاری در باغ فین.....

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۱۴	شکل (۱-۲): مثلث نشانه‌ای پیرس.....
۱۷	شکل (۲-۲): نمودار دیوید کریستال برای انواع نشانه.....
۷۱	شکل (۱-۳): محل استقرار کوشک در سه حالت مرکزی، یک‌سوم و در انتهای صحن باغ.....

فهرست عکس‌ها

صفحه	عنوان
۴۲	عکس (۱-۳): نقشه باغ سلطنتی پاسارگاد.....
۴۳	عکس (۲-۳): تصویر بازسازی شده‌ی عمارت خسرو.....
۴۵	عکس (۳-۳): باغ شاه اشرف در بهشهر.....
۴۶	عکس (۴-۳): باغ دولت‌آباد یزد.....
۴۸	عکس (۵-۳): باغ آبی، ائل گلی تبریز.....
۴۹	عکس (۶-۳): مدرسه چهار باغ اصفهان.....
۴۹	عکس (۷-۳): خیابان چهارباغ اصفهان.....
۵۲	عکس (۸-۳): نمای حوض و جوی مقابل عمارت مرکزی باغ فین.....
۵۳	عکس (۹-۳): حضور پررنگ گیاهان در ترکیب‌بندی باغ ارم شیراز.....
۵۴	عکس (۱۰-۳): پلیکان باغ گلشن طبس.....
۵۶	عکس (۱۱-۳): نورپردازی عمارت باغ شاهزاده‌ی ماهان در شب.....
۵۸	عکس (۱۲-۳): نمای بیرونی دیوار باغ فین.....
۵۹	عکس (۱۳-۳): سردر باغ ملی تهران.....
۶۰	عکس (۱۴-۳): عمارت کوشک در باغ هشت‌بهشت اصفهان.....
۶۲	عکس (۱۵-۳): تصویر بازسازی شده‌ای از باغ تخت شیراز.....
۶۹	عکس (۱۶-۳): فواره‌ی باغ فین.....
۷۰	عکس (۱۷-۳): آبشار در باغ شاه اشرف در بهشهر.....
۷۱	عکس (۱۸-۳): محل استقرار کوشک در سه حالت مرکزی، یک‌سوم و در انتهای صحن باغ.....

- عکس (۴-۱): باغ فین در بستر جغرافیایی کویر کاشان..... ۷۶
- عکس (۴-۲): کوشک صفوی به همراه کلاه‌فرنگی آن..... ۷۸
- عکس (۴-۳): نقشه‌ی باغ فین..... ۸۳
- عکس (۴-۴): عمارت سردر باغ فین از جبهه‌ی بیرونی باغ..... ۸۴
- عکس (۴-۵): درهای بالاخانه‌ی عمارت سردر..... ۸۴
- عکس (۴-۶): نمای دوطبقه کوشک صفوی از سمت ورودی باغ..... ۸۶
- عکس (۴-۷): حوض مرکزی کوشک صفوی..... ۸۶
- عکس (۴-۸): طبقه‌ی فوقانی کوشک صفوی..... ۸۷
- عکس (۴-۹): نمای داخلی کوشک قاجار..... ۸۷
- عکس (۴-۱۰): نقوش سقف کوشک قاجار..... ۸۸
- عکس (۴-۱۱): تصاویر سقف کوشک قاجار..... ۸۸
- عکس (۴-۱۲): شاه‌نشین باغ فین..... ۸۹
- عکس (۴-۱۳): خلوت کریم‌خانی..... ۸۹
- عکس (۴-۱۴): بخشی از حمام صفوی..... ۹۰
- عکس (۴-۱۵): کتابخانه‌ی باغ فین..... ۹۰
- عکس (۴-۱۶): موزه‌ی باغ فین..... ۹۱
- عکس (۴-۱۷): اشیاء موزه‌ی باغ فین..... ۹۱
- عکس (۴-۱۸): دیوار باغ فین از نمای بیرونی..... ۹۲
- عکس (۴-۱۹): نمای خیابان اصلی باغ به همراه دو خیابان جانبی آن..... ۹۳
- عکس (۴-۲۰): خیابان منتهی به کوشک فتحعلی‌شاهی..... ۹۴
- عکس (۴-۲۱): خیابان جانبی باغ فین..... ۹۵
- عکس (۴-۲۲): کرت‌های باغ فین..... ۹۶

- عکس (۴-۲۳): میان‌کرتِ کوشک صفوی..... ۹۶
- عکس (۴-۲۴): تزیینات کوشک فتحعلی‌شاهی..... ۹۷
- عکس (۴-۲۵): تزیینات حمام صفوی..... ۹۷
- عکس (۴-۲۶): چشمه‌ی سلیمانیه..... ۹۸
- عکس (۴-۲۷): نقشه‌ی نظام آبیاری باغ فین..... ۱۰۰
- عکس (۴-۲۸): حوض جوش و حوض دوازده‌فواره در بالادست محور اصلی آبرسانی..... ۱۰۲
- عکس (۴-۲۹): تداخل آب و بنا در معماری کوشک مرکزی..... ۱۰۲
- عکس (۴-۳۰): نمای محور عرضی آبرسانی..... ۱۰۲
- عکس (۴-۳۱): امتداد فواره‌ها در محور فرعی منتهی به کوشک قاجار..... ۱۰۲
- عکس (۴-۳۲): درختان سرو کاشی‌گونه غالب گیاهی باغ را تشکیل می‌دهد..... ۱۰۵
- عکس (۴-۳۳): درختان چنار لابه‌لای درختان سرو باغ فین در محور اصلی باغ..... ۱۰۵
- عکس (۴-۳۴): درختان توت و انجیر در محل چشمه زاننه..... ۱۰۵
- عکس (۴-۳۵): درختان میوه درمیان کرتها تداعی‌گر وجود درختان میوه در گذشته باغند..... ۱۰۵
- عکس (۴-۳۶): بوته‌های رُز در میان‌کرت جلوی کوشک صفوی..... ۱۰۶
- عکس (۴-۳۷): گل‌های بنفشه در وسط کرت‌های باغ..... ۱۰۶
- عکس (۴-۳۸): نقشه‌ی نظام گیاهی باغ فین..... ۱۰۷
- عکس (۵-۱): آبی‌کف جوی‌ها در باغ فین..... ۱۱۶
- عکس (۵-۲): بازی نور با ذرات آب جوی‌ها..... ۱۱۶
- عکس (۵-۳): انعکاس تصویر در آب حوض کوشک قاجار..... ۱۱۶
- عکس (۵-۴): فواره‌های کوچک باغ تداعی‌گر فرم نقطه‌اند..... ۱۱۶
- عکس (۵-۵): پرتاب عمودی آب در فواره‌ها تداعی‌گر فرم خطی آب است..... ۱۱۷
- عکس (۵-۶): حوض مرکزی باغ فین که آب از مرکز آن جوشیده به سایر نقاط باغ می‌رود..... ۱۲۴

- عکس (۷-۵): جوشش چشمه مانند آب از فواره‌ی باغ فین..... ۱۲۵
- عکس (۸-۵): آبشره باغ فین..... ۱۲۷
- عکس (۹-۵): ترکیب رنگی متنوع گل‌ها و پوشش گیاهی باغ فین..... ۱۳۱
- عکس (۱۰-۵): فرم خطی را در ساقه‌های عمودی درختان می‌بینیم..... ۱۳۱
- عکس (۱۱-۵): فرم سطحی عمودی را در دیواره‌ی سبز ایجاد شده با درختان سرو می‌بینیم..... ۱۳۱
- عکس (۱۲-۵): فرم سطحی افقی در پوشش یکدست چمن قابل مشاهده است..... ۱۳۱
- عکس (۱۳-۵): هارمونی رنگ‌ها در بستر کف باغ..... ۱۴۳
- عکس (۱۴-۵): تناسبات منظم شکل گرفته توسط نظام آبی در کف باغ..... ۱۴۳
- عکس (۱۵-۵): نمود آسمان باغ فین..... ۱۴۷
- عکس (۱۶-۵): شعاع‌های نور در دریافت تصاویر توسط مخاطب تأثیرگذارند..... ۱۵۰
- عکس (۱۷-۵): نور منعکس شده از شیشه‌های رنگی کوشک صفوی..... ۱۵۰
- عکس (۱۸-۵): بازی نور و سایه در کف باغ..... ۱۵۰
- عکس (۱۹-۵): ترکیب رنگی متنوع پرندگان باغ فین..... ۱۵۶
- عکس (۲۰-۵): گونه‌ای کبوتر بومی در باغ فین..... ۱۵۶
- عکس (۲۱-۵): تضاد رنگی ایجاد شده میان عناصر باغ با دیوار..... ۱۵۸
- عکس (۲۲-۵): جلوآمدگی عمارت سردر باغ فین..... ۱۶۰
- عکس (۲۳-۵): دورنمای کوشک فتحعلی‌شاهی از ایوان کوشک مرکزی..... ۱۶۳

پیشگفتار:

علی‌رغم این که ایران به عنوان کشوری چهارفصل شناخته می‌شود، اما عمده‌ی نواحی آن در اقلیم گرم و خشک قرار گرفته‌اند و از همین روست که ایرانیان از دیرباز به باغ‌آرایی و ساختن محیطی سبز و آرام و برخوردار از مواهب و زیبایی‌های طبیعی علاقه‌ی بسیار نشان داده‌اند. این علاقه تا آنجا پیش رفته که باغ‌سازی به یکی از جلوه‌های باشکوه و اصیل هنر ایران تبدیل گشته‌است. از جمله نمونه‌های بارز الگوی باغ‌سازی ایرانی را باید باغ‌فین کاشان به شمار آوریم. این باغ در عین حالی - که در طول دوره‌های تاریخی در معرض تغییرات، ویرانی‌ها و بازسازی‌های بسیاری قرار گرفته، اما با این وجود همواره از لحاظ ساختار باغی کامل به شمار آمده‌است.

اگرچه درباره‌ی باغ ایرانی و حتی باغ‌فین کاشان تحقیقات ارزشمند بسیاری انجام شده‌است اما از آنجا که در عمده‌ی این آثار باغ از جنبه‌های ساختاری و کاربردی مورد توجه قرار گرفته، لذا انجام پژوهشی روش‌مند برای شناخت باغ ایرانی از لحاظ معنایی، ضروری به نظر می‌رسید. از همین رو مبنای پایان‌نامه‌ی حاضر بر استفاده از علم نشانه‌شناسی به عنوان روش تحلیل معنای باغ به کار گرفته شد. به این ترتیب در پایان‌نامه‌ی پیش رو پس از فصل اول که در آن به کلیات تحقیق - شامل سطوری در بیان اهداف، فرضیات، چگونگی آغاز و روند شکل‌گیری پایان‌نامه - اشاره شده، در فصل دوم به مبانی نظری نشانه‌شناسی به عنوان روش تحلیل متن پرداخته‌ایم. در این قسمت پس از ذکر مختصر مهم‌ترین نظریات و شاخصه‌ها در باب این روش در یک جمع‌بندی به رویکرد اصلی در روش‌شناسی تحلیل‌های انتهایی می‌رسیم که مبتنی بر الگوی سه‌گانه‌ی نشانه‌ای پیرس می‌باشد. این انتخاب از آنجا ناشی شده که باغ ایرانی همواره به شکل ساختاری پیوسته و منسجم بروز کرده و گذر دوران‌ها اگرچه تأثیراتی در گزینش عناصر فرعی و مسائل جانبی باغ داشته؛ اما در ساختار اصلی باغ ایرانی تحولی که منجر به تغییر بافت معنایی شود صورت نگرفته‌است. از این رو به نظر می‌رسد که با استفاده از ساختار تفسیرمند الگوی نشانه‌شناسی پیرس بتوان به معنایی انسجام‌یافته‌تر و در عین حال عمیق‌تر از عناصر باغ‌فین به عنوان نمونه‌ی کاملی از باغ‌های ایرانی دست یافت.

پس از معرفی روش، آشنایی با پیکره‌ی مطالعاتی پایان‌نامه امری ضروری به نظر می‌رسد، به همین جهت در فصول سوم و چهارم به ترتیب به بررسی باغ ایرانی به‌طور کلی و باغ‌فین به‌گونه‌ای مفصل‌تر پرداخته شده‌است. آنچه در بررسی باغ ایرانی مورد توجه قرار گرفته‌یافته‌های باغ‌سازی در ایران و چگونگی تداوم این هنر در طول دوره‌های تاریخی است، ضمن این که مهم‌ترین بخش در این فصل معرفی عناصر باغ ایرانی است چراکه تحلیل‌نهایی بر روی عناصر مذکور صورت خواهد گرفت. به همین ترتیب در معرفی باغ‌فین نیز پس از مرور دوره‌های تاریخی مؤثر در تحول این باغ به بررسی عناصر برجسته‌ی طبیعی و